

Tutkimuseettinen neuvottelukunta

TENK

Toimintakertomus 2002

1. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan tehtävät

Opetusministeriön asettaman tutkimuseettisen neuvottelukunnan tehtävänä on siitä annetun asetuksen (1347/1991) mukaan:

- 1) tehdä esityksiä ja antaa lausuntoja viranomaisille tutkimuseettisistä lainsäädäntö- ja muista kysymyksistä;
- 2) toimia asiantuntijaelimenä tutkimuseettisiä ongelmia selvitettäessä;
- 3) tehdä aloitteita tutkimuseetiikan edistämiseksi sekä edistää tutkimuseetiikkaa koskevaa keskustelua Suomessa;
- 4) seurata alansa kansainvälistä kehitystä sekä osallistua aktiivisesti kansainväliseen yhteistyöhön;
- 5) harjoittaa tutkimuseettiin kysymyksiin liittyvää tiedotustoimintaa.

2. Neuvottelukunnan kokoonpano (1.2.2001-31.1.2004)

Neuvottelukunnan puheenjohtajana vuonna 2002 on toiminut rehtori Gustav Björkstrand (Åbo Akademi) ja varapuheenjohtajana professori Jaana Hallamaa (Helsingin yliopisto). Neuvottelukunnan pääsihteerinä on toiminut OTK, M.A. Salla Lötjönen. Neuvottelukunnan toimisto on sijoitettu Tieteellisten seurain valtuuskunnan yhteyteen.

Neuvottelukuntaan kuuluu kahdeksan jäsentä, joiden lisäksi neuvottelukunnan pysyvänä asiantuntijana on toiminut dosentti Marja Simonsuuri-Sorsa. Neuvottelukunnan jäsenet, joilla ei ole nimettyjä varajäseniä, ovat:

- Pääsihteeri Arja Kallio (Suomen Akatemia) (11.6.2002 saakka pääsihteeri Sakari Karjalainen Suomen Akatemiasta)
- Erikoistutkija Veikko Launis (Turun yliopisto)
- Professori Olli Mäenpää (Helsingin yliopisto)
- Yliassistentti Sinikka Parkkinen (Joensuun yliopisto)
- Professori Amos Pasternack (Tampereen yliopisto)
- Tutkimusprofessori Matti Sarvas (Kansanterveyslaitos)
- Johtaja Mervi Sibakov (Teknologian tutkimuskeskus)
- Professori Irma Sorvali (Oulun yliopisto)

3. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan toiminta

Neuvottelukunta kokoontui vuoden 2002 aikana seitsemän kertaa. Toiminnan tavoitteena oli (1) pyrkiä ennaltaehkäisemään tieteellistä vilppiä tiedottamalla ja järjestämällä koulutusta hyvän tieteellisen käytännön periaatteista, (2) kehittää ja valvoa tutkimuseettisten väärinkäytösten selvitysprosesseja, (3) olla entistä näkyvämmiin esillä julkisuudessa tutkimuseettisessä tiedottamisessa ja (4) osallistua aktiivisesti tutkimuseetiikasta käytävään suomalaiseen ja kansainväliseen keskusteluun.

3.1. Ennaltaehkäisevä toiminta

Yleisen tutkimuseettisen ohjeiston tarkistaminen

Kokouksessaan 27.2.2001 neuvottelukunta asetti työryhmän valmistelemaan vuonna 1998 julkaistujen menettelyohjeiden uudistamista. Työryhmän puheenjohtajaksi nimettiin Jaana Hallamaa, jäseniksi Sakari Karjalainen, Veikko Launis ja Matti Sarvas. Sihteereinä toimivat Jaana Aalto (1.2.-31.7.2001) ja Salla Lötjönen (1.8.-31.12.2001).

Työryhmä sai työnsä valmiiksi syksyllä 2001 lausuntokierrosten jälkeen ja tutkimuseettinen neuvottelukunta hyväksyi ohjeen *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitleminen* kokouksessaan 7.12.2001. Ohje käännettiin sekä ruotsiksi että englanniksi ja sitä lähetettiin laajalti kaikille yliopistoille, tutkimuslaitoksille sekä ammattikorkeakouluille. Se julkaistiin myös OPM:n *Korkeakoulutieto* -lehden liitteenä numerossa 1/2002. Ohjeen allekirjoittamistilaisuus pidettiin 3.4.2002. Vuoden 2002 aikana ohjeeseen sitoutui yhteensä 70 eri tutkimusorganisaatiota.

Humanististen ja yhteiskuntatieteellisten tieteenalojen ohjeisto

Tutkimuseettinen neuvottelukunta asetti kokouksessaan 2.12.2002 työryhmän pohtimaan tutkimuseettisten ohjeiden tarvetta ja sisältöä humanistisille ja yhteiskuntatieteellisille tutkimusaloille (ns. HYMY-työryhmä).

Työryhmän jäseniksi nimitettiin professori Jaana Hallamaa Helsingin yliopistosta, professori Irma Sorvali Oulun yliopistosta ja erikoistutkija Veikko Launis Turun yliopistosta. Työryhmän puheenjohtajaksi valittiin professori Hallamaa. Työryhmän sihteerinä toimii tutkimuseettisen neuvottelukunnan pääsihteeri Salla Lötjönen.

Sen tehtävänä on pohtia mm. tarvitaanko erillistä humanistis-yhteiskuntatieteellistä ohjeistoa ylipäänsä. Työryhmä on perehtynyt lukuisiin, eri humanistis-yhteiskuntatieteellisillä aloilla laadittuihin ohjeistoihin ja suosituksiin. Pohjoismaisia malleja ovat tehneet esimerkiksi Ruotsin ja Norjan tiedeneuvostot. Ohjeistoissa käsitellään kysymyksiä kuten arkaluontoisten lähteiden ja rekistereiden tutkimuskäyttö, tutkimusmetodit, haastateltavien tai kyselyyn vastaavien henkilöi-

den kohtelu ja tiedottaminen sekä tutkimuksen vaikutukset yhteiskuntaan.

Koulutustoiminta

Uusien tutkimuseettisten ohjeiden julkaisun myötä tutkimuseettisen neuvottelukunnan koulutustoiminta vilkastui huomattavasti ja kouluttajina toimivat niin pääsihteeri kuin neuvottelukunnan jäsenet. Tätä tarkoitusta varten pääsihteeri laati neuvottelukuntaa esittelevän kalvosarjan, joka on vapaasti neuvottelukunnan jäsenten käytettävissä. Koulutusta pyysivät lähinnä eri yliopistojen yksittäiset tiedekunnat ja laitokset. Koska neuvottelukunnan henkilöresurssit eivät riitä vastaamaan koulutustarpeeseen, vuonna 2002 ryhdyttiin suunnittelemaan ryhmäkoulutusta eri tutkimusyksiköiden omille kouluttajille. Suunnitelma toteutettaneen vuoden 2003 aikana.

Vuonna 2002 järjestettiin myös useita seminaarilaisuuksia. Neuvottelukunta järjesti Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsenseuroille koulutustilaisuuden tutkimuseetikasta 19.4.2002 yhteistyössä TSV:n kanssa. Pääsihteeri kävi tutustumassa Jyväskylän yliopiston eettisen toimikunnan toimintaan 31.5.2002. Samaan yhteyteen Jyväskylän yliopisto oli järjestänyt yliopistolakimiehille koulutuksen, johon pääsihteeri luennoitsijana osallistui. Neuvottelukuntien yhteistyönä järjestetyt seminaarit on kuvattu tarkemmin osiossa 3.3 Tiedotustoiminta.

3.2. Tutkimuseettisten ongelmien selvittämismekanismien kehittäminen

Kysely tutkimuseettisten kysymysten esiintyvyydestä, niiden selvittämismekanismeista ja tutkimuseetiikan koulutuksesta

Tutkimuseettiselle neuvottelukunnalle on raportoitu vuodesta 1994 lähtien useimmat vakavat tutkimusvilppitapaukset. Vuoden 2002 tutkimuseettisten ohjeiden uudistamisen yhteydessä tarkistettiin myös tutkimuseettisten ongelmien menettelyohjeet, joissa edelleen korostetaan tutkimusorganisaatioiden velvollisuutta ilmoittaa käsitellyt tutkimuseettiset ongelmat tutkimuseettiselle neuvottelukunnalle.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta laati vuoden 2002 aikana kyselyn tutkimusorganisaatioille selvittääkseen 1) käsiteltyjen vilppiepäilyjen ja hyvän tieteellisen käytännön loukkausten todellisen lukumäärän tutkimusorganisaatioissa vuosina 1998-2002, 2) käytetyt toimintamallit tutkimuseettisten ongelmien käsittelemiseksi ja 3) tutkimusorganisaatioiden tutkimuseetiikan koulutusjärjestelmiä ja -tarpeita. Kyselypohja saatiin valmiiksi vuoden 2002 aikana ja lähetettiin tutkimusorganisaatioille tammikuun 2. päivä 2003. Tieteellisten seurain valtuuskunnan atk-henkilöstön avustuksella kyselypohja on ollut käytettävissä myös sähköisenä.

Neuvottelukunnan tietoon tulleet ja käsittelemät tapaukset

Vuoden 2001 aikana tutkimuseettisen neuvottelukunnan tietoon tuli yhteensä 11 uutta tapausta, joista kuudessa tapauksessa asia käsiteltiin kokonaisuudessaan paikallistasolla. Neuvottelukun-

nalle jätettiin lausuntopyyntö vuoden 2002 aikana kuudesta tapauksesta, joista kolme jätettiin tutkittavaksi ottamatta, koska asian käsittely oli joko tutkimusorganisaatiossa kesken tai sitä ei ollut ollenkaan suoritettu. Yksi tapaus palautettiin tutkimusorganisaatioon lisäselvityksiä varten, yhden katsottiin koskevan ennen kaikkea tekijänoikeudellista kysymystä, jonka juridiseen ratkaisuun neuvottelukunnan kompetenssi ei ulotu, ja yhdessä tapauksessa katsottiin tutkimusorganisaation menetelleen selvitystyössään asianmukaisesti todetessaan, ettei hyvän tieteellisen käytännön loukkausta ollut tapahtunut.

Vuosina 1998-2002 käsiteltyjen tapausten tilannetta kuvaa alla oleva tilasto (Kuvio 1). Tutkimuseettisen neuvottelukunnan tietoon tulleiksi epäilyiksi on laskettu sekä tapaukset, joista se on saanut menettelyohjeen mukaisen tiedoksiannon tutkimusorganisaatiossa suoritetusta käsittelystä, että ne tapaukset, joista se on saanut tiedon suoraan lausunnonpyytäjältä. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan käsittelemiksi tapauksiksi on tilastoitu vain ne epäilyt, joihin neuvottelukunta on ottanut kantaa arvioimalla epäilyn loukkauksen tai suosittelemalla uudelleen käsittelyä tutkimusorganisaatiossa. Lausuntopyyntöjä, jotka neuvottelukunta on ohjannut edelleen esimerkiksi ensisijaisesti paikallistasolla käsiteltäviksi, ei ole tilastoitu neuvottelukunnan käsittelemiin. Luvut ovat ohjeellisia, koska tietoja kaikista paikallistasolla käsitellyistä tapauksista ei ole saatu, ja tilastointikäytäntö ei ole ollut kaikkina vuosina täysin yhdenmukainen.

**TUTKIMUSEETTISEN NEUVOTTELUKUNNAN KÄSITTELEMÄT
JA SEN TIETOON TULLEET TAPAUKSET VUOSINA 1998-2002 (Kuvio 1)**

	1998	1999	2000	2001	2002
Plagiointi		5 (4) [1]	1 (0) [1]	2 (1) [0]	6 (0) [5]
Alkuperäisen tutkimusidean, -suunnitelman tai -havaintojen anastaminen	3 (3) [0]	4 (3) [0]	1 (1)	2 (1) [0]	1 (1) [0]
Tutkimushavaintojen sepittäminen tai vääristely	1 (1) [0]	1 (1) [0]	2 (1) [0]	1 (1) [0]	0 (0) [0]
Hakemusasiakirjojen tai tutkimusansioiden vääristely		2 (2) [0]		0 (0) [0]	1 (0) [0]

Piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä	2 (1) [1]	1 (0) [0]	7 (1) [0]	2 (1) [1]	1 (1) [0]
Muu hyvän tieteellisen käytännön loukkaus		6 (2) [0]			3 (1) [0]
TAPAUKSIA YHTEENSÄ	6 (5) [1]	19 (12)[1]	10 (2) [1]	7 (4) [1]	12 (3) [5]

Neuvottelukunnan tietoon tullut X

Neuvottelukunta käsitellyt (X)

Väärinkäytös todettu [X] (Kaikkia tapauksia ei ole käsitelty loppuun)

Neuvottelukunnassa vuonna 2002 käsitellyt tutkimuseettiset lausuntopyynnöt koskivat:

- tutkijan ja työnohjaajan välistä vastuunjakoa ja oikeutta käyttää tutkimusideaa ja tutkimusaineistoa omissa nimissään. Asia palautettiin tutkimusorganisaatiolle lisäselvityksiä varten,
- juridisten tekijänoikeuksien ja kehitystyön moraalisen tekijyyden välistä suhdetta. Tapauksessa neuvottelukunta katsoi sille osoitetun kysymyksen olevan lähinnä juridinen, eikä katsonut voivansa ratkaista asiaa tältä osin. Moraalista tekijyyttä ei tapauksessa oltu kiistetty,
- laboratorion johtajan ja tutkimusryhmän jäsenen välistä kiistaa tutkimusryhmän jäsenen panoksesta tutkimushankkeessa ja sen pohjalta kirjoitetuissa raporteissa sekä asian käsitelyssä noudatettua menettelyä. Neuvottelukunta totesi tutkimusorganisaation menettelleen selvitystyössään asianmukaisesti todetessaan, ettei hyvän tieteellisen käytännön loukkausta ollut tapahtunut.

3.3 Tiedotustoiminta

Tutkijan eettiset valinnat –kirjahanke

Neuvottelukunnan perustama kirjatyöryhmä käynnisti syksyllä 2000 hankkeen laajan tutkimusetiikkaa käsittelevän teoksen toimittamiseksi. Kirjan toimittajiksi kutsuttiin arkkiatri Risto Pelkonen, professori Juhani Pietarinen, pääsihteeri Sakari Karjalainen ja pääsihteeri Veikko Launis ja sen kustansi Gaudeamus. Tutkimuseettisten ohjeiden uudistamisen myötä kirjaan liitettiin neuvottelukunnan uusi ohjeisto *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen*. Kirja julkistettiin tarkistettujen tutkimuseettisten ohjeiden allekirjoitustilaisuudessa 3.4.2002.

Tiedotus verkossa

Neuvottelukunnan uudet verkkosivut aukaistiin Tieteellisten seurain valtuuskunnan palvelimella yleisölle keväällä 2002 osoitteessa: www.pro.tsv.fi/tenk/. Syksyllä 2002 opetusministeriö linkitti myös omat neuvottelukuntaa koskevat sivustonsa neuvottelukunnan omille kotisivuille. Verkkosivut ovat kolmikieliset: suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi.

Opetusministeriö aukaisi keväällä 2002 Suomen tutkimus- ja tiedepolitiikkaa kattavasti esittelevät sivustonsa osoitteessa www.research.fi. Ministeriö pyysi tutkimuseettistä neuvottelukuntaa valmistelevaan sivuille tutkimuseettiikkaa koskevan osion. Pääsihteeri kirjoitti yhdessä muiden eettisten neuvottelukuntien kanssa sivuille tutkimuseettiikkaa koskevan artikkelin, jonka yhteyteen linkitettiin yhteydet sekä tutkimuseettisen neuvottelukunnan omille verkkosivuille että muiden eettisten neuvottelukuntien sivuille. Neuvottelukuntien yhteisesitteen valmistettua verkkosivut tarkistettiin yhdenmukaisiksi esitteen tekstin kanssa.

Yhteistoiminta muiden neuvottelukuntien kanssa

Yhteistoiminta muiden neuvottelukuntien kanssa katsottiin yhdeksi neuvottelukunnan painopistealueiksi, ja puheenjohtajien ja sihteereiden yhteinen kokous valtakunnallisen terveydenhuollon eettisen neuvottelukunnan (ETENE), sen lääketieteellisen tutkimuseettisen jaoston (TUKIJA), biotekniikan neuvottelukunnan (BTNK), geenitekniikan lautakunnan (GTLK) ja koe-eläintoiminnan yhteistyöryhmän (KYTÖ) kanssa järjestettiin 5.4.2002. Sihteereiden yhteistaapaamisia järjestettiin vuoden 2002 aikana kuusi kertaa.

Tärkeimpänä yhteistyön tuloksena työstettiin esite *Tutkimuksen eettinen arviointi Suomessa*, joka esittelee kaikki yhteistyökumppanit ja niiden toimialueet. Esitettä on kahdenlaista, molempien kotimaisten kielten versio sekä englanninkielinen versio. Esite on myös verkossa ja sitä on leviitetty laajalti eri tilaisuuksissa.

Neuvottelukuntien yhteistoimintana järjestettiin tai valmisteltiin vuoden 2002 neljää eri tilaisuutta. Vastuuhenkilönä toimi pääsääntöisesti tutkimuseettisen neuvottelukunnan pääsihteeri tutkimuksen rahoitusta koskevaa seminaaria lukuun ottamatta, jonka vastuualueet oli jaettu ETENEn ja TENKin kesken. Turun kirja- ja tiedemessujen yhteydessä 4.-6.10.2002 neuvottelukunnilla oli oma esittelypiste yhteistyössä tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan kanssa. Samassa yhteydessä järjestettiin ns. Sana on vapaa –tilaisuus, jossa kunkin neuvottelukunnan edustajat saivat esitellä omaa neuvottelukuntaansa yleisölle ja vastata kysymyksiin. Neuvottelukunnat järjestivät yhteistyönä myös tutkimuksen rahoitusta ja sidonnaisuuksia koskevan seminaarin 9.10.2002 Haartman-instituutissa, jonne saapui yli 200 kuulijaa.

Pääasiassa vuoden 2002 aikana valmisteltiin seminaariohjelmat sekä Lääkäripäiville 9.1.2003 että Tieteen päiville 10.1.2003. Lääkäripäivien seminaarin aiheeksi sovittiin Tutkimuseettiikka –

kaltevan pinnan kysymys? Tieteen päivien seminaariteemaksi valittiin Tiedon omena - hyvän vai pahan tiedon puusta?

Neuvottelukunnan jäsenten tutkimusetiikkaa koskevat artikkelit

Neuvottelukunnan jäsenet julkaisivat vuoden 2002 aikana runsaasti tutkimusetiikkaa koskevaa materiaalia, mm. Jaana Hallamaan artikkelit ”Kuka valvoo tiedettä?” ja ”Tieteen etiikka: ei mitään sensaatioiden siveysoppia”, *Tieteessä tapahtuu* –lehden numeroissa 1/2002 ja 4/2002, Marja Simonsuuri-Sorsan artikkeli ”Etiikka ja elämän patentointi – kuka omistaa ihmisen geenit?” *Tieteessä tapahtuu* –lehden numerossa 5/2002 sekä Salla Lötjösen pääkirjoitus ”Tutkimusetiikan kyntötyöt” *A propos* –lehdessä 2/2002. Lisäksi useat neuvottelukunnan jäsenet ovat kirjoittaneet artikkeleita vuonna 2002 ilmestyneeseen *Tutkijan eettiset valinnat* -kirjaan.

Yhteydet tiedotusvälineisiin

Myös tiedotusvälineiden ja tutkimuseettisen neuvottelukunnan yhteistyö on ollut vilkasta. Tutkimuseettisten ohjeiden julkistamistilaisuus televisioitiin kokonaisuudessaan YLEn Tiedefoorumi –ohjelmaan, ja samassa yhteydessä nauhoitettiin YLEn Puhutaan tieteestä –ohjelma, joka esitettiin sekä keväällä että uusintana syksyllä 2002. Lisäksi YLE teki Tutkittu juttu –ohjelman tutkimusrahoitukseen liittyvistä sidonnaisuuksista lokakuisen rahoitusseminaarin yhteydessä. Myös lehdistö on ollut aktiivisesti yhteydessä neuvottelukunnan toimistoon ja neuvottelukunnan toiminnasta on julkaistu useita uutisartikkeleita.

3.4 Annetut lausunnot ja tehdyt selvitykset

Tutkimuseettinen neuvottelukunta on vuoden 2002 aikana antanut lausunnon sosiaali- ja terveysministeriölle hallituksen esityksestä geeniteknikkalain muuttamisesta 26.11.2002.

Vuonna 2002 tutkimuseettinen neuvottelukunta valmisteli selvitystä tutkimuseettisten kysymysten esiintyvyydestä, niiden selvittämismekanismeista ja tutkimusetiikan koulutuksesta. Selvitystyö toteutetaan vuoden 2003 aikana.

3.5 Kansainvälinen toiminta

Myös kansainvälinen kiinnostus tutkimuseettisen neuvottelukunnan toimintaan on kasvanut vuoden 2002 aikana. Monikielisen verkkosivuston ja kirjallisen materiaalin kysyntä on ollut runsasta ja toimistolle on saapunut monia kirjallisia kyselyitä eri tarkoituksia varten. Vuoden 2002 lopussa ryhdyttiin suunnittelemaan pohjoismaisen tutkimusetiikkaseminaarin järjestämistä, johon alustavan kyselyn perusteella muiden Pohjoismaiden edustajat suhtautuivat erittäin positiivisesti. Hyviä suhteita muihin Pohjoismaihin edesauttaa se, että neuvottelukunnan puheenjohtaja Gustav Björkstrand nimitettiin vuoden 2002 lopulla pohjoismaisen innovaatiotyöryhmän selvitysmie-

heksi ja pääsihteeri on Pohjoismaiden bioetiikkakomitean toinen suomalainen jäsen. Gustav Björkstrand on myös johtanut Euroopan tiedesäätiön asiantuntijaryhmää (High Level Expert Group on Biology and Society), joka uudisti antamansa kantasolututkimusta koskevat suositukset ja lainsäädäntökatsauksen elokuussa 2002.

Euroopan komissio julkaisi vuonna 2002 Tiede ja yhteiskunta –suunnitelman, jonka yhtenä tavoitteena on tutkijoiden vastuullisuus ja tutkimusetiikan koulutuksen kehittäminen. Neuvottelukunnan pääsihteeri on Tiede ja yhteiskunta –ohjelman kansallisen tukiryhmän jäsen. Joulukuussa 2002 Euroopan komissio kutsui koolle eri Euroopan maiden edustajat perustamaan eettisten neuvottelukuntien eurooppalaista keskustelufoorumia, jossa tutkimuseettisen neuvottelukunnan ja biotekniikan neuvottelukunnan edustajat olivat läsnä. Foorumin toiminta käynnistyy pääasiassa vuoden 2003 aikana ja tuolloin myös valitaan suomalaisten neuvottelukuntien keskuudesta foorumin osallistujat.

Neuvottelukunnan pääsihteeri ja jäsenet ovat lisäksi tehneet kansainvälisiä vierailuja, mm. Varsovaan ja Maastrichtiin tutkimusetiikkaan liittyviin konferensseihin.

4. Talous

Neuvottelukunnan toimintamenoihin oli osoitettu vuodelle 2002 yhteensä 8 409 €. Pääsihteerin palkkaukseen ja toimiston ylläpitokuluihin oli varattu 47 092,61 €. Palkkausvaroja hallinnoi Tieteellisten seurain valtuuskunta ja toimintamenoja opetusministeriö. Tutkimuseettisten ohjeiden painatukseen ja muuhun julkaisu- ja painatustoimintaan saatiin opetusministeriöltä lisärahoitusta 11 555 €.

Toimintakertomus on hyväksytty neuvottelukunnan kokouksessa 11. helmikuuta 2003.

Gustav Björkstrand
Puheenjohtaja

Salla Lötjönen
Pääsihteeri